

Skandinavism och liberalism.

ÅKE HOLMBERG, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt. Göteborg 1945.*

Den 18 juni 1845 avseglade ett-hundrafemtio studenter från Uppsala. Målet var Köpenhamn.

Under intryck från studentmötets erfarenheter skrev året därpå August Sohlman en artikel i folkkalendern *Svea*. Artikeln hade titeln: »Skandinavismen och den 'schleswig-holsteinska' frågan».

Sohlman inledde med en fråga: »Hvad är egentligen Skandinavismen? Eger den en grund, på hvilken den stödjer sig, eller är den endast ett hugskott utan allt berättigande? Är den fullt medveten om det mål, till vilken den strävar, eller har den i sjelfva verket intet mål? Åsyftar den intet annat än att emellanåt väcka ett ögonblicks 'begeistring' samt giva anledning till vackra festtal och granna toaster?»

Skandinavismen, utvecklar Sohlman därefter i sin program-förklaring, »har i sanning världshistoriskt kall och betydelse». Liksom på många andra håll i Europa vill också i Skandinavien besläktade stammar sluta sig samman. Men man bör inte »med dem som taga saken allra menlösast» tro, att skandinavismen åsyftar blott en kulturell enhet. »Vad skandinavismen åsyftar är en *nationell* enhet: ett enda land, delat i trenne stammar, vilka erkänna den skandinaviska nordens för sitt stora, gemensamma fädernesland.» En sådan nationell förening är, anser Sohlman, nödvändig, »om vi vilja skydda för främmande intrång, och från undergång bevara vår nationalitet»¹.

Skandinavismen, sådan som Sohlman såg den, var således fullt medveten om det mål, vartill den strävade. Den ville skapa en nordisk nationell enhet. För att nå sitt mål var skandinavismen beredd att företa kraftiga ingrepp i de nordiska staternas hävdvunna styrelseformer och inre politiska liv. Från att ha varit en idé, uppburen endast av ganska fåtaliga intellektuella krafter, växte den till en storpolitisk fråga.

¹ *Svea. Kalender för år 1847, sid. 147 ff.*

Hur skandinavismen fick allt större betydelse för den svenska politiken har gjorts till föremål för en brett upplagd undersökning, vars resultat redovisas i en i år utkommen avhandling, »Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt» av Åke Holmberg.

Holmberg tecknar till en början skandinavismens sociologiska bakgrund i Sverige — näringarna, samhällsklasserna och pressen vid mitten av 1800-talet.

Sverige exporterade omkring 1850 inte bara järn och trä utan också spannmål i allt större utsträckning. Priserna på världsmarknaden var goda. Den ökade importen talar om välståndsoökning. Detsamma gör för övrigt — vilket Holmberg ej omnämner — de i måttlig takt stigande arbetslönerna. Jämsides med nationalförmögenheten ökade också befolkningsstocken. Den strukturella förändringen av Sveriges näringsliv har börjat. Men den fortgår ännu så långsamt, att vid 1800-talets mitt jordbruket alltjämt är Sveriges förnämsta näringsgren¹.

Efter en omsorgsfull analys av det svenska ståndssamhällets struktur når Holmberg fram till en mycket väsentlig slutsats²: egentligen har det varit ett mycket litet skikt av det svenska folket som vid mitten av 1800-talet kunde inverka på det svenska samhället och dess utveckling. Det är sannolikt att folkets flertal

¹ Liksom praktiskt taget alla som behandlat 1840- och 1850-talets ekonomiska historia citerar också Holmberg det »Underdåniga betänkande rörande Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling under åren 1834—1860», vilket 1863 utgavs av en särskilt tillsatt finanskommitté. Denna kommitté hade tillsatts för att pröva riktigheten av de framställningar rörande Sveriges ekonomiska välståndsutveckling, som finansministern, J. A. Gripenstedt, givit — hans berömda »blomstermålningar». Kommittéen kom till det resultatet, att Gripenstedt haft rätt i sin bedömning av Sveriges ekonomiska läge. Sverige befann sig enligt dess undersökning i en period av ovanligt hastig välståndsoökning. — Man bör emellertid observera, att denna kommitté var tillsatt av Gripenstedt själv och att den var sammansatt av hans egna släktingar och nära vänner. Med hänsyn härtill hade det varit önskvärt att kommittéens resultat verifierats genom jämförelse med av betänkandet helt oberoende siffrermaterial.

² Holmberg använder sig bl. a. av C. H. Höjer, *Borgarståndet 1809—1866* (Skrifter, utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Upsala), som statistiskt bearbetat uppgifterna om yrkesfördelningen inom borgarståndet. Detta material bör dock begagnas med stor försiktighet. Yrkesbeteckningarna i riksdagsprotokollen är nämligen både vaga och schematiska. De säger ofta ganska litet om vederbörande riksdagsmän. Framförallt är materialet emellertid för litet för att kunna bli föremål för en rättvisande statistisk bearbetning.

aldrig bildade sig någon bestämd uppfattning om den skandinaviska frågan¹. Man har just med den motiveringen velat avfärda skandinavismen som en i grunden efemär företeelse i nordisk politik. Detta är felsyn. För att få en fråga avgjord behövde man nämligen i fyrståndsrepresentationens Sverige med dess begränsade valmanskår inte sträva efter att dra in hela folket i debatten. Det räckte med att engagera de skikt, där avgörandet låg. Häri lyckades, framhåller Holmberg, de som arbetade för skandinavismens sak.

För propagandan bland de besuttna klasserna spelade pressen en avgörande roll². Holmberg har sökt klargöra vad man vet om den svenska pressens utbredning omkring år 1850. Av det stora och överskådliga tabellmaterial som han lagt fram, framgår på ett slående sätt, hur Aftonbladet dominerade den svenska pressen och hur tidningen tämligen obestritt bibehöll sin ställning fram till tiden för representationsreformen — där slutar författarens undersökning³.

¹ Det bedrevs dock även skandinavisk propaganda, avpassad för de breda folklagren, bl. a. genom folkkalendrarna Svea och Skandia. Holmberg, Skandinavismen, sid. 107 ff. Frågan om hur djupt denna propaganda trängde, lämnar Holmberg öppen.

² Holmberg understryker, att samtliga tidningar vid 1800-talets mitt var dyra. Detta gällde även den »folkliga» tidningen Fäderneslandet. Endast de besuttna hade råd att hålla sig med tidningar. Han modifierar dock sitt påstående genom att hänvisa till den utbredda samprenumerationen. Han citerar en uppgift om att det förekom upp till 25 läsare av samma tidnings-exemplar. Holmberg, Skandinavismen, sid. 55. — Då Rudolf Wall 1864 grundade Dagens Nyheter och tidningen omedelbart fick en stor spridning, ligger en av förklaringarna härtill just i det låga prenumerationspriset. Hasselberg, Rudolf Wall (Stockholm 1945), sid. 163.

³ Förste opponenter, docent Altman, framhöll då Holmbergs avhandling ventilerades, att det finns material, som författaren inte använt. Detta gäller bland annat teckningen av Lars Johan Hierta som tidningsman. En värdefull undersökning om Hierta som företagare har framlagts av Nils Forssell. Denna har visat att Aftonbladet inte bara var ett ideellt opinionsorgan utan att Hierta också skötte tidningen som ett vinstgivande affärsföretag. Då han 1852 sålde tidningen för 100,000 riksdaler, motsvarade detta tre års nettoförtjänst för annonsintäkterna. (Nils Forssell, Hierta som företagare. Liljeholmens Stearinfabrik 1839—1939, 1, sid. 156 ff.) Hur Hierta som tidningsföretagare balanserade den affärsmässiga och den ideellt politiska synpunkten mot varandra, är en öppen fråga.

Då Holmberg söker fixera storleken av 1850-talets tidningsupplagor, använder han sig av prenumerantuppgifter, som han samlat från olika håll. Källvärdet av dessa kan ibland diskuteras. Det finns därtill ytterligare material,

I sin Sveaartikel skrev Sohlman 1847, att störst betydelse för den skandinaviska rörelsens utbredning hade studenterna, vilka småningom skulle komma att inta betydelsefulla positioner i samhället. Den politiska skandinavismen börjar också, följdriktigt nog, med en serie studentmöten.

Det första hölls i Uppsala år 1843. Det var symptomatiskt, att de fyra studenter från Helsingfors universitet, som deltog i detta, vid hemkomsten blev relegerade från universitetet. Studentmötets tendens riktade sig nämligen mot Ryssland. Radikalast yttrade sig studentrepresentanterna från Lund.

1844 inställdes ett planerat studentmöte i Köpenhamn. Bakom den svenska regeringens initiativ kan man spåra ryska påtryckningar. Tsar Nikolaus' motvilja mot studentskandinavismen delades fullkomligt av Sveriges sändebud i Ryssland, Nils Fredrik Palmstierna. Detta kunde Holmberg kanske ha framhållit tydligare än han gjort. Palmstiernas inställning till skandinavismen belyses av att han, apropos 1843 års studentmöte, hade haft i tankarna att föreslå de akademiska myndigheterna, att de som deltog i »dyliska skrävlande snackuppträden» borde uteslutas från befordran inom stat och kyrka¹. Den vikt som Palmstierna i sina depescher lägger vid det ryska missnöjet med studentskandinavismen är påfallande. Man måste fråga sig, om han inte gav en överdriven bild av det ryska kabinettets ovilja. Härpå tyder

som Holmberg ej har begagnat. — Mellan åren 1823—1872 befordrades »alla utkommande tidningar jämte bihang» portofritt, »så att alla dagblad kunde, oberoende av i förväg lagda hinder portofritt kringsändas till landsorterna utan all annan förhöjning för läsare därstädes än det postförvaltarne tillkommande arvode». I stället belades »varje särskilt exemplar av inländsk tidning, periodisk skrift eller broschyr» med en särskild beviljningsstämpel, vilken utgick i förhållande till yttinnehållet. Från 1860 utgjorde stämpelavgiften 0,2 öre, »då papperets ena yta icke överskjuter 200 kvadrat-decimalum». Eftersom det visade sig att systemet inte fungerade tillfredsställande varken ur postverkets eller ur tidningsutgivarnas synpunkt, föreslog Kungl. Maj:t i proposition till 1872 års riksdag, att stämpelavgiften skulle ersättas med särskild postbefordringsavgift. Av de statistiska uppgifter, som propositionen stödde sig på, framgår bl. a., att med utgångspunkt från år 1839 hade under de tre därpå följande tioårsperioderna antalet befordrade tidningar ökat med respektive 282 %, 419 % och 1,283 %. (Kungl. Maj:ts proposition nr 18 till 1872 års riksdag.) Siffrorna ger en anvisning om att med stor sannolikhet kan man i Generalpoststyrelsens arkiv finna ett rikt och ännu obearbetat material, bl. a. belysande den svenska tidningshistorien.

¹ C. F. Palmstierna. N. F. Palmstierna. Personhistorisk Tidskrift 1933, sid. 81, not 3.

åtminstone, att de depescher från Petersburg, som härrör från tiden efter Palmstiernas rapell, ger en avgjort modestare framställning av det ryska kabinettets inställning till studentskandinavismen.

Studentmötet 1845 hölls i Köpenhamn. Vid detta studentmöte riktades, framhåller Holmberg, de svenska studenternas uppmärksamhet på problemet Danmark—Slesvig—Tyskland. Skandinavismen efter 1845 fick därigenom en helt annan karaktär än den haft under sina första år. Det var nämligen efter studentmötet 1845 som den danska frågan trädde i förgrunden. Samtidigt förlorade de svenska skandinaverna nästan helt intresset för den finska frågan. Till betydelsen härav skall jag återkomma nedan.

De svenska studenterna fick 1845 en klar inblick i den växande spänningen mellan Danmark och Tyskland. Tre år senare, våren 1848, utbröt den väntade revolutionen i Slesvig och Holstein. De tyska revolutionärerna ville bort från Danmark och in i den germanska enheten. Den 23 april 1848 bröt de danska trupperna samman och tyska styrkor besatte Dannevirkeställningarna. Vid underrättelsen om nederlaget påyrkades skyndsamt hjälp till Danmark av Sturzenbecker i Öresunds-Posten, av Key i Aftonbladet, av George Stephens i Dagligt Allehanda och av Sohlman i ett anförande till Uppsala studenter. Med en från Dagligt Allehanda lånad formulering frågade sig de svenska studenterna: »Hvad skall nu kung Oscar den förste göra?»

Svaret på den frågan söker Holmberg ge genom att gå till Oscar I:s brev till ståthållaren i Norge, Lövenskiold, till statsrådet Genbergs dagboksanteckningar samt till det diplomatiska materialet¹. Konungen ville, anser Holmberg, med sitt ingripande i den dansk-tyska striden 1848 inte skapa en nordisk enhetsstat. Han önskade endast upprätthålla status quo i Norden. Den svenska hjälpen avsåg att förhindra en tysk maktförökning vid Östersjön.

Holmberg kan ha träffat rätt i sina slutsatser. Det material han bygger dem på räcker emellertid inte för bevisföringen. Arthur Attman, som under oppositionen utförligt granskade frågan om kung Oscars politik 1848 och därvid lade fram hittills obeaktat material, torde återkomma härtill.

För de yttre konturerna av kung Oscars politik under det danska kriget 1848—49 följer Holmberg E. Löfgrens framställningar. Av dessa framgår, att ju längre kriget varade, dess mer avvaktande och försiktigt tillbakadragen blev den hållning som

¹ Förvarade i respektive Bernadotteska Familjarkivet, i Lunds Universitetsbibliotek samt i Riksarkivet. — För tidigare uppfattningar om Oscar I:s politik 1848 jfr Hjalmar Haralds, Sveriges utrikespolitik 1848. Uppsala 1912.

kungen intog¹. Holmbergs forskningar går emellertid vidare, och han lyckas övertygande klarlägga motiven till kung Oscars hållning. I mitten av juni 1848 hade kungen gjort mycket långt gående utfästelser till Danmark. Han infriade dem aldrig. Holmberg visar, att anledningen till att kung Oscar ryggade sitt löfte inte, som man förut gjort gällande, var att kungen tog hänsyn till en krigsovillig opinion i Sverige. Hindret för kungen var i stället Ryssland. Året 1848 slutade över hela Europa med reaktionens seger. Delvis var denna vunnen med ryska trupper. Även vid Östersjön var Rysslands ställning stark. Mot Rysslands vilja kunde Sverige inte år 1849 föra en aktiv dansk politik. Sverige hänvisades i stället till att bildligt och bokstavligt segla i ryskt kölvatten. Det fanns emellertid också ett annat skäl för kung Oscars avvaktande hållning. Skandinavismen och liberalismen uppbars i Sverige från början av ungefär samma kretsar. Revolutionsåret 1848 avledde kung Oscar den politiska radikalismen genom att inrikta det politiska intresset på hjälp åt Danmark och splittrade därigenom opinionen. Kravet på radikala reformer, framförallt på en genomgripande representationsreform, försvagades. Reaktionsåret 1849 däremot hade den radikala liberalismen förlorat i styrka även i Sverige. I det läget behövde kung Oscar inte längre skandinavismen.

I januari 1851 avväpnades den slesvig-holsteinska upprorshären. Fred rådde åter i Norden. Skandinavismen behövde inte längre koncentrera sig på hjälp åt Danmark utan kunde söka sig nya arbetsuppgifter. Den skandinaviska diskussionen kommer under en följd av år att röra sig kring ekonomiska problem. Holmberg talar om en fredens skandinavism.

Redan 1843 hade den danske nationalekonomen Rothe föreslagit en handels- och tullförening mellan de nordiska länderna. Holmberg understryker, att Rothes avhandling visar det nära sambandet mellan skandinaviska och liberalt-ekonomiska tankegångar. Man hör emellertid, synes det mig, inte alltför starkt betona ett sådant samband. I stället öppnar Rothes avhandling om »Danmarks industrielle Forhold» ett annat perspektiv. Det framgår, att förebilden till hans ekonomiska förslag är hämtad från Tyskland. Under 1840-talet växte den tyska liberalismen sig stark. De ekonomiskt-liberala tankegångar som framfördes i Norden, är starkt influerade av tyskt liberalt tänkande. Detta är

¹ E. Löfgren, Sverige—Norge och danska frågan 1848—49. Uppsala 1921; Sverige—Norges ingripande i den dansk-tyska krisen 1848. Historisk Tidskrift 1938.

avgörande för förståelsen av den svenska liberalismens hållning till Tyskland. Den starka tyskpåverkningen bland flertalet av de svenska liberaler, vars huvudsakliga strävan gick ut på ett främjande av Sveriges välståndsutveckling, är i verkligheten grundskild från de ivriga skandinavernas negativa och starkt kritiska uppfattning av Tyskland. Skandinavismen och den ekonomiska liberalismen utgör två skilda riktningar inom svensk 1800-talspolitik.

1850-talets ekonomiska skandinavism fick inte nämnvärda praktiska resultat. Man kan ur Holmbergs avhandling utläsa, hur föga skandinavernas ekonomiska teorier väckte förståelse hos det praktiska affärslivets män. Uppenbart framgick detta genom de debatter om sundstullens avskaffande, som Holmberg refererar. Han skulle därjämte för att belysa samma sak ha kunnat peka på den skarpa konflikt mellan de svenska och danska tullverken som pågick under flera år¹. — Den ekonomiska skandinavismen hade, skriver Holmberg, på sitt program tre huvudpunkter. Man önskade mynt-, tull- och postunioner. Det visade sig, att tiden ännu icke var mogen för någondera av dessa reformer. Holmberg kunde ha lagt till ytterligare en programpunkt. Man önskade nämligen också, likaledes utan resultat, gemensam nordisk arbetsmarknad.

För sin skildring av officiell och privat svensk politik under Krimkriget har Holmberg byggt på Palmstiernas och Sven Erikssons undersökningar². Rysslands plötsliga fredsslut i januari 1856 spolierade kung Oscars omsorgsfullt utarbetade planer på en allians med västmakterna. Novembertraktaten blev en torso. Opinionsen måste bearbetas efter nya linjer. I detta läge, men först då, slog kungen in på en ny politik. Hans mål blev att ställa skandinavismen i dynastipolitikens tjänst.

Redan Sven Eriksson har framhållit omkastningen i kungens inställning gentemot skandinavismen. Hans avhandling mynnar ut i skildringen av hur »kung Oscar började anslå en ny ton i folksjälen», och han påpekar att »en ny propaganda organiserades enligt beprövade metoder»³. Holmberg har i detalj kunnat klargöra sambandet mellan kung Oscars dynastipolitik och skandi-

¹ Jfr bl. a. Fåhraeus till Henning Hamilton 1861. — Ur Henning Hamiltons brevsamling, II, sid. 29 ff. Sthlm 1914.

² Sven Eriksson. Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget. Sthlm 1939; Oscar I:s sista propaganda för svensk-dansk union. Svensk Tidsskrift 1940; C. F. Palmstierna. Sverige, Ryssland och England 1833—1855. Sthlm 1932.

³ Eriksson. Svensk diplomati och tidningspress, sid. 389.

navismen. Han visar också, att den liberala opinionen i Sverige med stor skepsis såg en dynastisk skandinavism ta form. Emellertid anser Holmberg, att opinionen i viss utsträckning omständades, då kung Oscar förklarade sig villig att göra ganska långt gående medgivanden i liberal riktning¹. För att citera en av kung Oscars medarbetare i det skandinaviskt-politiska spelet gick emellertid hela kungens arbete »i marvatten förlorat». Den närmaste anledningen härtill var det motstånd som de danska helstatsmännen reste. De reagerade mot Sveriges inofficiella politik, missdrodde sambandet mellan liberala reformer och skandinavisk storpolitik, var övertygade om att Sverige skulle vilja dela den danska monarkien och höll fast vid London-protokollen och hertig Christian av Glücksburg. De fick Fredrik VII på sin sida. I februari 1857 föreslog kung Oscar den danske kungen en defensivallians, dock inte gällande för Holstein. Fredrik VII avböjde.

Man har tidigare hållit före, att skandinavismens kris inföll under åren 1863—64. Sin kulmen nådde skandinavismen, menar man, i och med Skodsborgsmötets alliansförslag i juli 1863. Dess peripeti betecknas av den manderströmska reträtten inför det dansk-tyska kriget 1864². I de sista, och de kanske allra mest vägande avsnitten av sin avhandling visar Holmberg, att skandinavismens kris sätter in redan åren 1859—60 och att allt, som därefter hände, blott blev en naturlig konsekvens av utvecklingen under dessa år.

Den centrala frågan gäller här ståthållarstriden 1859. Ur norsk synpunkt har denna fråga nyligen belysts i ett posthumt arbete av Fredrik Stang³. På delvis andra vägar än Stang når Holmberg resultat, som på väsentliga punkter sammanfaller med dennes. De två undersökningarna kompletterar varandra.

Det väsentliga i ståthållarfrågan är, klargör Holmberg, det sätt på vilket den svenska riksdagen fattade sitt beslut och de konsekvenser som beslutet fick.

I den svenska regeringen representerade Gripenstedt en även i riksdagskretsar utbredd uppfattning om Sveriges principat framför Norge. Om Hamiltons och de Geers ursprungliga uppfattning vet man däremot ingenting. Den svenska ministären av år 1859 hade ursprungligen hållits samman av Hamilton, vars politiska grunduppfattning stod Carl XV:s nära. I det de Geer

¹ Holmberg, *Skandinavismen*, sid. 269 ff.

² Jfr Sam Clason, *Skodsborgsmötet och Ulriksdalskonferensen*. Historisk Tidskrift 1914.

³ Fredrik Stang, *Stattholdersak og unionsstrid 1856—1862*. Oslo 1943. Jfr Bjarne Svare, *Fredrik Stang*, Oslo 1939 och Andreas Hjelm, *Christian Birch-Reichenwald och ministerkrisen i 1861*, Oslo 1927.

— enligt Carl XV:s åsikt — frångick sin ursprungliga hållning i ståthållarfrågan och i stället anslöt sig till riksdagsmajoriteten, kom han i strid med Hamilton och med kungen. De Geers uppfattning segrade. År 1860 lämnade därför Hamilton konseljen. De Geer blev dess ledande man. Då Carl XV bildade sin regering, hade han förklarat, att han ville ha »ministrar efter sitt sinne», och den »hamiltonsk-manderströmska» regeringen utlöste följdriktigt nog en stark liberal opposition¹. Nu var läget ett annat. »Den bästa av ministärer» hade tagit form. Den fick sin prägel av de Geer och Gripenstedt. Sitt stöd hade den i riksdagen, och framförallt i dess på en gång liberala och nationellt antiskandinaviska flygel.

I slutet av år 1861 återvände Carl XV från en utrikes resa. Han hade därunder konfererat med Napoleon och med Palmerstone. Vad samtalen rörde sig om har Holmberg lyckats rekonstruera med hjälp av notiser i *The Letters of Queen Victoria*². Då kungen kom hem, gav han de Geer en antydan om sina planer. Napoleon skulle, berättar de Geer, ha rätt Carl XV att låta utarbета ett liberalt representationsförslag men att inte lägga fram det förrän »i något för den skandinaviska frågan gynnsamt ögonblick, då dennas lösning kunde underlättas genom den allmänna entusiasm, som representationsförslaget borde framkalla»³.

Kungen syns endast delvis han anförtrott sig åt de Geer. Hans planer var mer vittomfattande än vad de Geer gör gällande. Holmberg har i det bernadotteska familjearkivet återfunnit tillräckligt mycket material för att kunna rekonstruera Carl XV:s projekt. Kungen sökte samordna den nordiska frågan med nationalitets- och frihetsrörelserna i Europa. Då ögonblicket blev gynnsamt skulle Londonprotokollen annulleras, den danska tronföljdsordningen ändras och Danmarks krona tillförsäkras dynastien Bernadotte. Kungens agenter skulle söka kontakt med de förtryckta nationaliteternas ledare ute i Europa, med Garibaldi, Kosuth och Czartoryski. Kejsar Napoleon ansåg sig Carl ha vunnit för sina planer genom samtalen i Paris. Samtidigt gällde det emellertid att få den officielle danske tronföljaren, prins Christian, att frivilligt dra sig tillbaka. Slutligen måste den isolationistisk inställda opinionen i Sverige omstämmas. Detta skulle ske just genom det i rätt ögonblick framlagda representationsförslaget⁴.

¹ de Geer, *Minnen* 1, 226.

² Holmberg, *Skandinavismen*, 372.

³ de Geer, *Minnen* 1, 226.

⁴ Holmberg, *Skandinavismen*, sid. 378 ff.

Carl XV lyckades inte genomföra sina planer. De Geer korsade dem. Enligt Minnena hade denne, så snart Carl anförtrott honom sina planer, förklarat, att han ansåg representationsfrågan böra behandlas som en sak för sig, oberoende av den skandinaviska. Han handlade i överensstämmelse härmed. I januari 1862 mottog han en deputation från den s. k. reformkommittéen. Denna överlämnade en till konungen ställd adress med anhållan om ny representationsreform. Sitt svar till deputationen gav de Geer en högofficiell form genom att publicera det i Posttidningen. Han förklarade däri, att han icke skulle kunna stå till svars för sig själv om han såsom justitiestatsminister försummade något lagligt och hederligt medel till representationsreformens genomförande. Han hoppades att »vi med allt större och större steg» nalkades den tidpunkt, då man med hopp om framgång kunde försöka lösa frågan ¹.

Konungen var förekommen. Representationsfrågan kom aldrig att sammankopplas med den skandinaviska unionstanken. 1863 utbröt det polska upproret. Preussen och Ryssland engagerades bägge i detta. Det »gynnsamma ögonblicket» skulle ha varit inne att väcka den skandinaviska unionstanken. Carl XV kunde inte begagna det. Opinionsen i Sverige var inte stämd för en dynastisk union. Samma sommar tog Carl XV visserligen genom Skodsborgsmötet ett steg på väg mot unionen. Men både Gripenstedt, Manderström och de Geer vägrade vid Ulriksdalskonferensen att stödja Skodsborgsmötets plan om en dansk-svensk militärallians. Bakom sig hade de då en stark svensk opinion. Opinionsen hade genom representationsförslaget stämts för regeringen, icke för konungen ².

Vid flera tillfällen snuddar Holmberg i sin undersökning vid en central fråga, som man skulle velat, att han behandlat utförligare. Den gäller förhållandet mellan liberalismen och skandinavismen i Sverige.

Både skandinavismen och liberalismen kan föras tillbaka till 1848 års idéer. År 1849 stod det emellertid i Sverige klart, att kung Oscar utnyttjat de skandinaviska idéerna för att avleda uppmärksamheten från liberala reformkrav. Holmberg framhåller, att förutsättningen härmed var given för en motsättning mellan skandinavism och liberalism ³. Han visar också, hur denna motsättning tydligt framträder under Krimkriget liksom

¹ de Geer, Minnen, 1, sid. 227.

² Holmberg, Skandinavismen, sid. 358 ff.

³ Holmberg, Skandinavismen, sid. 158.

han klargör de försök som från det konservativa »junkerpartiets» sida gjordes att på skandinavisk basis och med dynastiska mål etablera ett samarbete. Slutligen framgår det av Holmbergs avhandling, att vissa liberaler var villiga till samarbete, medan närmandena däremot av andra bryskt avvisades.

Det finns således en motsättning bland liberalerna. Holmberg har visserligen uppmärksammat den och redogjort för den. Han har emellertid inte fullt dragit dess konsekvenser. Från de flesta av Sveriges ledande liberaler kan man åtminstone vid något tillfälle och åtminstone i vissa sammanhang anföra starkt skandinaviska uttalanden. Holmberg gör det i stor utsträckning men utan distinktioner mellan uttalandenas valör. Man får därför aldrig fullt klart för sig, vem som i grunden var en ivrig skandinav och vem av 1850-talets ledande svenska politiker, som i grunden stod främmande för skandinavismen.

Vid 1800-talets mitt kan man i Sverige urskilja en tydlig liberal och samtidigt antiskandinavisk opinion. Den har klart fattade mål och den är starkare än vad Holmberg anser. Den opinionen segrade i ståthållarstriden och drev igenom representationsreformen. Detta förklarar, att skandinavismen aldrig nådde sitt mål.

Den svenska opinionen leddes från redaktionsstolarna. Holmberg har fastslagit, att den liberala pressen vid 1800-talets mitt hade större inflytande än den konservativa. En riktning inom liberal opinion företräddes under 1850-talet av bl. a. tre ledande tidningsmän, August Sohlman, F. T. Borg och O. P. Sturzenbecker. De kämpade samtidigt för liberala och för skandinaviska idéer. Målet för deras skandinavism var att göra Norden till en nationell enhet. Detta var enligt deras uppfattning nödvändigt, »om vi vilja från undergång bevara vår nationalitet». En nationell förening var, ansåg de, teoretiskt tänkbar mellan två monarkier, bägge utan arvprins; mellan Sverige—Norge och Danmark (helst utan hertigdömena). I en sådan förening hade däremot Finland ingen plats. — Visserligen önskade de helst »en nationell konfederation», inte en dynastisk union. Emellertid var de beredda till en långt gående kompromiss med kungamakten för att uppnå sina skandinaviska mål. Deras mål blev, det framgår av deras ord och handlingar, den samnordiska unionen *quand même*. 1856 ansåg kung Oscar, då han inte längre kunde fullfölja Krimkrigspolitiken, att »en politisk förening är Nordens enda räddning». En förutsättning för samarbete mellan kungamakten och företrädarna för skandinavismen var därmed given. Samtidigt förklarade sig kung Oscar redo att genomföra vissa, relativt långt gående reformer — »något är dock en krona värd» kommenterte-

rade Sturzenbecker¹. År 1859, efter ståthållarstriden, återkom Carl XV med ett liknande anbud. Ploug i Danmark, Borg, Sturzenbecker och — något mera tveksamt — Sohlman accepterade 1859 samarbetet med kungen på samma sätt som de gjort det 1854.

Samtidigt kan man emellertid — och det har Holmberg inte gjort — följa en annan utvecklingslinje inom svensk liberal opinion. Man möter vid mitten av 1800-talet en rad liberaler, som aldrig till förmån för skandinavismen kapitulerade inför kungamakten.

En av dem var S. A. Hedlund i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. 1856 utvecklade Sturzenbecker i ett brev till Hedlund ett unionsförslag, som han fått från Carl (XV). I sitt brev trycker han — med hänsyn till mottagaren — mycket starkt på de liberala reformer som kung Oscar ställt i utsikt som kompensation till unionen. Hedlunds svar är mycket karakteristiskt. Om Fredrik VII vill adoptera kung Oscar och utesluta Christian av Glücksburg från tronföljden, så är det hans ensak. Ofantligt mycket beror emellertid på sättet för den skandinaviska unionen. »Kom dock ihåg, att vi äro *svenskar!*» Om Sverige skulle uppgå i Skandinavien — det var »icke något litet offer» för Hedlunds svenska känsla — gällde det att se till att vi i unionen fick inta »den plats som oss tillkommer». Bl. a. får de tre länderna inte ha gemensamt finansväsen. »Vi kunna ej påtaga oss någon del i de andras statsskuld.» Regeringen bör ha sitt säte i Sverige. Föreningen kan bli av utomordentlig vikt — för Sveriges inre utveckling i liberal anda².

De »svenska» synpunkter som Hedlund i detta brev utvecklade, kan man återfinna också i andra sammanhang. Det är alldeles samma tankar som återkommer under ståthållarstriden och som då bland annat i artikel efter artikel av olika författare framfördes i Handelstidningens spalter. — Man bör lägga märke till Hedlunds uppfattning att en eventuell union kunde ha sin huvudsakliga betydelse för Sveriges inre utveckling. Det är samma åskådning som Manderström framhöll 1857 och som Ramlösamötet gav uttryck för 1858. I konsekvens härmed möter den ekonomiska skandinavismens program den största förståelse i Handelstidningen. Denna upptog nämligen programpunkter som kunde vara till direkt fördel för Sverige utan att landet behövde riskera någonting genom ett alltför intimt nordiskt samröre.

¹ Ragnar Sturzen-Becker. O. P. Sturzen-Becker, 1, sid. 218 f. Sthlm 1911. Citerad av Holmberg, Skandinavismen, sid. 273.

² Ragnar Sturzen-Becker. O. P. Sturzen-Becker, 1 sid. 222 ff. Citerat av Holmberg, Skandinavismen, sid. 273.

Den ena punkten, där skandinaverna i motsats till de ekonomiska liberalerna kompromissade med kungamakten, gällde Sveriges statsskick och ställning i Norden. Den andra gällde Sveriges utrikespolitik. Belysande för Handelstidningens mot Aftonbladets avvikande utrikespolitiska uppfattning är den artikel, som Hedlund skrev vid underrättelsen om det ryska fredsslutet 1856. Redan Sven Eriksson har visat, att då det gällde den finska frågan och Sveriges försvar mot Ryssland, var Hedlund villig att samarbeta med kungamakten¹. Ett eko av 1855 års krigshets mot Ryssland finner man ännu i Handelstidningens kommentar till fredsslutet i januari 1856. Återvinnandet av de åländska öarna vore av en sådan vikt för Sverige, att redan utsikten därtill hade varit ett tillräckligt motiv för vårt deltagande i kriget, skrev Hedlund. Ensamt kan emellertid Sverige inte föra någon krigspolitik. Fredsslutet mellan Ryssland och västmakterna nödgar till en omorientering av vår politik. En annan möjlighet står oss emellertid åter. Vi har anledning att hoppas, att några fredsår skall skänka oss »en betydlig välmåga och inre kraft». Förutsättningen härför är, att vi »med allvar beträda reformernas bana». Även utan tillökning i yttre makt bör vi i så fall ganska snart kunna ställa en tämligen stark motståndskraft mot Ryssland².

Ledmotivet för Hedlund är således Sveriges inre utveckling. Hans liberalism är av ett annat slag än Sohlmans, Borgs och Sturzenbeckers. Han representerar i motsats mot dem den typiska manchesterliberalismen men med en speciell svensknationell tillsats. Då det gäller utrikespolitiken låter han sin hållning bestämmas av Sveriges förhållande till Ryssland. Begreppet skandinavism betyder för honom inte minst fortsatt kontakt med Finland. Det är också typiskt att så snart det, efter freden i Paris 1856, började verka som om det ryska överväldet i Östersjön inte längre var så hotande för Sverige, förordar Hedlund en strikt svensk neutralitetspolitik även gentemot Ryssland. Han började samtidigt diskutera en utvidgning av de svenska handelsförbindelserna med Ryssland³. Däremot förordade Hedlund, också här i motsats till Sohlman och Sturzenbecker, aldrig någon svensk front mot Tyskland till Danmarks och Skandinavians skydd. Förklaringen härtill ligger i sin tur i de förhoppningar han ställde på den fredliga utveckling, som han väntade att den tyska liberalismen och enhets-

¹ Eriksson, Svensk diplomati och tidningspress, sid. 159, 173, 352 samt Holmberg, Skandinavismen sid. 247 ff., 283 ff. och passim.

² Handelstidningen den 23 januari 1856.

³ Handelstidningen den 31 augusti och 12 september 1867.

rörelsen skulle föra med sig¹. Hotet från det enade Preussen underskattade Hedlund däremot i lika hög grad som Manderström gjorde det.

Som en konsekvens av sin uppfattning var Hedlund anti-skandinav. Sedan skandinavismen börjat lägga tonvikten på de dansk-tyska problemen, skjutit den finsk-ryska frågan i bakgrunden samt blivit ett medel i dynastipolitikens tjänst, fruktade Hedlund, att rörelsen skulle förrycka den lugna välståndsutvecklingen i Sverige, kasta landet in i politiska äventyr samt dra uppmärksamheten från den inre reformutvecklingen. Hedlund har förhoppningar om den kulturella och ekonomiska skandinavismen, han talar ibland om en framtidsskandinavism, byggd på den gemensamma liberala oppositionens grund, men han bekämpar den politiska skandinavismen, sådan den utformades vid mitten av 1800-talet. Sin linje håller han under 1850- och 1860-talen konsekvent fast vid.

Detta är Hedlunds uppfattning. Frågan är emellertid, hur stark den opinion var, vars talan han förde. Redan av Holmbergs avhandling framgår, att under 1850-talet framfördes ungefär samma åsikter som de Hedlund hyste av Elof Lindman i *Dagligt Allehanda*, av Ridderstad i *Östgöta-Correspondenten*, av Bergstedt i *Aftonbladet* och av den svenska liberalismens nestor, Lars Johan Hierta². Redan 1848 skrev Hierta i polemik med skandinavismen, att »civilisationens kraf . . . den rena frihetens seger . . . deri ligger hufvudsaken»³. 1850 varnade han för att skandinavismen skulle komma att gå i reaktionens ledband. Han bibehöll under 1850-talet sin uppfattning oförändrad. Till dem som klart tog avstånd från skandinavismen samtidigt som de arbetade för svensk välståndsutveckling och liberala reformer hör vidare (bland dem Holmberg inte nämner) Rudolf Wall, som först var redaktör för *Friskyttan* och efter 1864 för *Dagens Nyheter*⁴.

Styrkan av denna på en gång nationella och liberala svenska opinion framträdde uppenbart vid ståthållarkonflikten 1859. Då visade det sig också, att på samma nationella linje som de ovan nämnda stod Gripenstedt och ställde sig de Geer.

Då det gäller att belysa den svenska liberalismens inställning till den skandinaviska frågan har Holmberg lagt fram ett rikt material. I hela sin bevisföring underskattar han emellertid genomgående den antiskandinaviska rörelsens styrka och målmed-

¹ Härtill hoppas jag få tillfälle att i annat sammanhang återkomma.

² Holmberg, *Skandinavismen*, sid. 246.

³ Holmberg, *Skandinavismen*, sid. 164.

⁴ Gudmar Hasselberg, Rudolf Wall. Stockholm 1945.

vetenhet. Hans värdefulla framställning av ståthållarstriden och dess konsekvenser är därför i viss mån ofullständig.

Det ämne, som Åke Holmberg valt att behandla, är av central betydelse för förståelsen av 1850-talets svenska politik. Han har belyst det på ett uttömmande och sorgfälligt sätt. Avhandlingen bygger på ett mycket stort material, främst hämtat från enskilda brevsamlingar och från den samtida pressen. Holmberg har många gånger haft att avväga och bedöma resultat, som tidigare forskare i 1800-talets historia nått fram till och han har därvid oftast dragit fram nytt material, som för honom möjliggjort en övertygande avvägning mellan de uppfattningar, som tidigare framlagts. Helst för emellertid Holmberg sina forskningar över på förut helt obehandlade områden. Han lyckas därvid på ett bindande sätt klarlägga ett svåröverskådadt och invecklat skeende. Han gör det i en klar form och på ett sällsynt lättläst och pregnant språk.

1850-talets svenska historia har tidigare huvudsakligen sett sig som en fragmentarisk serie av segslitna riksdagsdebatter, obehärskad presspolemik och halva ansatser. Två göteborgsforskare, först Sven Eriksson och nu Åke Holmberg, ha givit en helt ny bild av det politiska spelet mellan kungamakt och liberal opposition vid 1800-talets mitt. Fragmenten har fogats ihop till en enhetsbild, och tydligt framgår, hur de motstridiga idéerna från 1848, »revolutionens vår och reaktionens höst», i 1850-talets Sverige målmedvetet kämpar om makten.

Hans Lennart Lundh.